

FORGING HISTORY

HANES GYRRU HAearn

Circular walk/ Approx 4.5 Km (2.8 miles)/1.5 hours

Taith gylch/Tua 4.5 Km (2.8 milltir)/1.5 awr

TREASURE TRAILS LLWYBRAU TRYSDOR

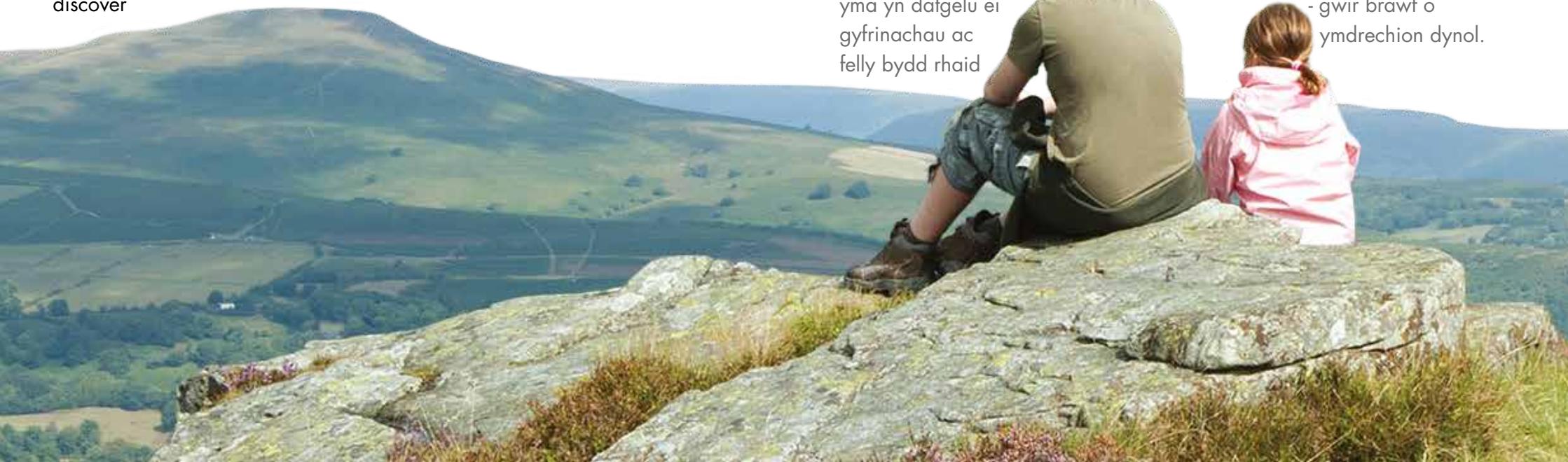
TREASURE TRAIL TALES

Welcome to the Blaenavon World Heritage Site! Since the year 2000 this industrial landscape has been recognised as one of the world's top heritage treasures. This is because it is one of the very few places where you can follow the story of the industrial revolution. A story that was first carved into the landscape by an army of people, using little more than picks and shovels, some 200 years ago.

However, this industrial landscape does not reveal its secrets very easily so you will have to get out and discover

its hidden gems for yourselves! To help you, we've created this series of 'Treasure Trails', each one with a tale to tell, treasure to find and challenges to complete along the way.

We hope you have fun exploring the Blaenavon World Heritage Site. By the time you've walked our trails you'll be an expert in reading the landscape, seeing it for what it really is, full of character and historical interest - a true testament to human endeavour.

STORIâu TEITHIAU TRYSOR

Croeso i Safle Treftadaeth Byd Blaenafon! Ers y flwyddyn 2000 mae'r tirlun diwydiannol hwn wedi'i gydnabod yn un o drysorau pennaf treftadaeth y byd. Y rheswm am hyn yw ei fod yn un o'r ychydig iawn o leoedd lle gallwch ddilyn storï'r chwyldro diwydiannol. Dyma sori a gafodd ei naddu gyntaf yn y tirlun gan fyddin o bobl yn defnyddio fawr ddim mwy na chaib a rhaw, tua 200 mlynedd yn ôl.

Er hynny, nid ar chwarae bach y mae'r tirlun diwydiannol yma yn datgelu ei gyfrinachau ac felly bydd rhaid

ichi fynd ati i ganfod ei drysorau cudd dros och eich hunain! I'ch helpu, rydyn ni wedi creu'r gyfres yma o 'Teithiau Trysor', bob un â'i stori i'w hadrodd, ei drysor i'w ganfod a'i heriau i'w cwlhau ar hyd y ffordd.

Gobeithio y cewch chi hwyl yn crwydro Safle Treftadaeth Byd Blaenafon. Erbyn ichi gerdded ein llwybrau fe fyddwch yn arbenigwr mewn darllen y tirlun. Byddwch yn gweld beth sydd yno mewn gwirionedd, tirlun llawn cymeriad a diddordeb hanesyddol

- gwir brawf o ymdrechion dynol.

Lestyn's Tale

I saw it all. 50 years of fire and fury then nothing. 'The Forge', I'm talking about. Garnddyrys Forge. If you look carefully, you can still make out the walled remains of the furnaces, and once your eye is in you'll spot other features too, but you'll struggle to appreciate what it was really like. So let me tell you as best I can.

I started work at the Forge when I was eight. That was back in 1819 when the 'rape of the fair country' was in full flow. The Forge was new then. Built to work the 'pig iron', coming up from the ironworks at Blaenavon, into a more useful product. At the height of production the Forge was operating night and day, churning out some 300 tons of iron bars and rails each week. Well over a hundred people worked here and many of them lived here too. It was a dangerous place to work. The mighty steam driven hammers would smash into the molten iron, sending white hot slag across the floor of the workshop. The smell of sulphur was thick in the air and if you were lucky enough to avoid an accident, more likely as not, you would suffer with your chest.

The arrival of the railway in Blaenavon meant that the ironmasters no longer needed to haul their iron over the

mountain and down to the canal and the whole operation was moved to the place they now call Forgeside.

Looking back, it was as though an industrial monster had raised its head above the hillside, shed its skin and moved on.

Stori lestyn

Fe welais y cyfan. 50 mlynedd o dâr a ffyrnigrwydd ac yna dim. 'Y Gwaith', rwy'n sôn am. Efail Garnddyrys. Os edrychwr chi'n ofalus, mae olion waliau'r ffwrneisi i'w gweld o hyd, ac unwaith y bydd eich llygaid yn addasu fe welwch nodweddion eraill hefyd, ond anodd iawn fydd hi i ddychmygu fel oedd hi o ddifri. Felly gadewch i mi ddweud wrthych, fe wnaf fy ngorau.

Hill's Tramroad and Garnddyrys Forge in the 1840's.
Dramffordd Hill ac Efail Garnddyrys yn y 1840au

Dechreuais weithio yn yr Efail pan oeddwn yn wyth. Roedd hynny nôl yn 1819 pan oedd 'rape of the fair country' yn ei anterth. Roedd yr Efail yn newydd bryd hynny. Cafodd ei hadeiladu i weithio'r 'haearn crai', a ddeuai i fyny o waith haearn Blaenafon a'i droi'n gynnrych mwy defnyddiol. Yn ei hanterth, roedd yr efail yn gweithio dydd a nos, yn creu rhyw 300 tunnell o farrau a rheiliau haearn bob wythnos. Roedd ymhell dros gant o bobl yn gweithio yma ac roedd llawer ohonynt yn byw yma hefyd.

Roedd yn lle peryglus iawn i weithio. Byddai'r morthwylion anferth a yrrwyd ag ager yn taro'r haearn tawdd, gan anfon sorod chwilboeth ar hyd llawr y gweithdy. Roedd arogl sylffwr yn llenwi'r aer ac os oeddech yn ddigon ffodus i osgoi damwain, byddech yn siŵr o ddioddef â'r frest.

Roedd dyfodiad y rheilffordd ym Mlaenafon yn golygu nad oedd angen i'r haearn feistri gludo'u haearn dros y mynydd ac i lawr i'r gamlas mwyach, a symudwyd yr holl beth i'r man y maen nhw'n ei alw'n Ger-yr-efail heddiw.

Wrth edrych yn ôl, roedd hi fel petai anghenfil diwydiannol wedi codi ei ben uwchben y bryn, diosg ei groen a symud ymlaen.

Rape of The Fair Country

Iestyn's tale was inspired by 'Rape of the Fair Country' the best-selling novel by Alexander Cordell. Cordell was a writer who, above all others, captured in words what it might have been like to live through the turbulent times of the Industrial Revolution in 19th century Wales. In walking this trail and visiting the ruins of the Garnddyrys Forge you will be following in the footsteps of some of the unforgettable characters he created.

Rape of The Fair Country

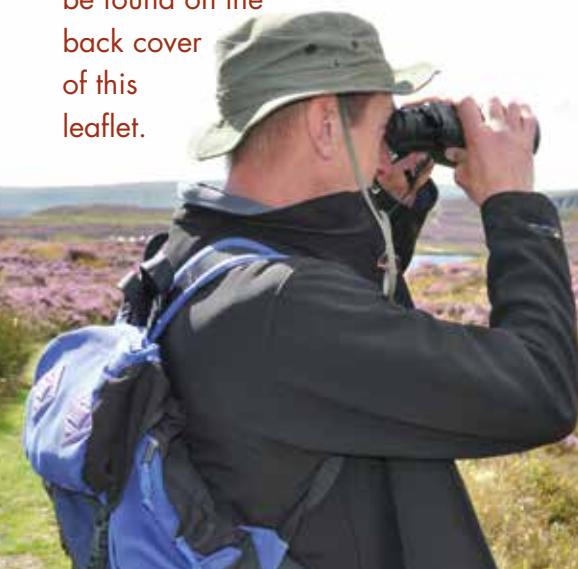
Ysbrydolwyd stori Iestyn gan 'Rape of the Fair Country' y nofel boblogaidd gan Alexander Cordell. Ysgrifennwr oedd Cordell, a wnaeth Iwyddo, yn anad neb, i gipio mewn geiriau, sut beth oedd hi o ddifri i fyw yng nghyfnod cythryblus y Chwyldro Diwydiannol yng Nghymru yn y 19eg ganrif. Wrth gerdded y llwybr hwn ac ymweld ag adfeilion Efail Garnddyrys, byddwch yn dilyn olion traed rhai o'r cymeriadau bythgofiadwy a grëwyd ganddo.

Garnddyrys Forge Challenge

To take the challenge you will first need to find the Garnddyrys Forge Treasure Marker... it's a cast iron disc set in the ground near an interpretation panel at the far end of Keeper's Pond. Once you've found it stand on top and look around. If it's a clear day you'll be able to see a quarry not too far away on the other side of the valley. What direction do you need to look in to see it? Can you guess what stone was quarried here and if so where it might have ended up? The answers to the challenge can be found on the back cover of this leaflet.

Her Efail Garnddyrys

I gyflawni'r her, yn gyntaf bydd angen i chi ddod o hyd i Farc Trysor Efail Garnddyrys... sef disg haearn bwrw wedi ei osod yn y ddaear ger panel dehongli ym mhen pellaf Pwll Pen-ffordd-goch. Unwaith y byddwch wedi dod o hyd iddo arhoswch arno ac edrychwrch o'ch cwmpas. Os yw'n ddiwrnod clir fe welwrch chwarel, lled agos, ar ochr arall y cwm. I ba gyfeiriad sydd angen i chi edrych er mwyn ei gweld? Fedrwch chi ddyfalu pa garreg oedd yn cael ei chloddio yma, ac os felly, i ble y cafodd ei chludo? Mae'r atebion i'r her ar gefn clawr y daflen yma.

SPOTTER'S GUIDE CANLLAW I WYLWYR

Ten top spots Y Deg Mwyaf Poblogaidd

The result of all that industrial activity is a rich mosaic of habitats for wildlife and a highly diverse range of species that have made the Blaenavon World Heritage Site their home. What might you expect to see along the way? To help you identify some of the inhabitants we've highlighted a few below. See if you can spot them too...

Mae'r holl weithgarwch diwydiannol wedi arwain at frithwaith cyfoethog o gynfinoedd i fywyd gwyllt ac ystod amrywiol tu hwnt o rywogaethau sydd bellach yn byw ar Safle Treftadaeth y Byd. Beth fyddch chi'n disgwyli ei weld ar hyd y ffordd? I'ch helpu i ganfod rhai o'r rhywogaethau, rydym wedi eu hamlygu uchod. Beth am weld a fedrwrchi eu gweld hefyd...

Sphagnum Moss
Mwsogl Sphagnum

Hawthorn
Draenen wen

Hart's Tongue Fern
Rhodyn Tafod yr hydd

Gorse Shieldbug
Tarianbryf yr eithin

Cowslip
Briallu Mair

Stonechat
Clochdar y cerrig

Foxglove
Bysedd y cŵn

Small Pearl-bordered Fritillary
Britheg berlog

Pyramid Orchid
Tegeirian bera

Peregrine Falcon
Hebog tramor

How did you get on? Sut wnaethoch chi?

POINTS/PWYNT
30+ you're a top spotter!
rydych chi'n wylwr gwych!

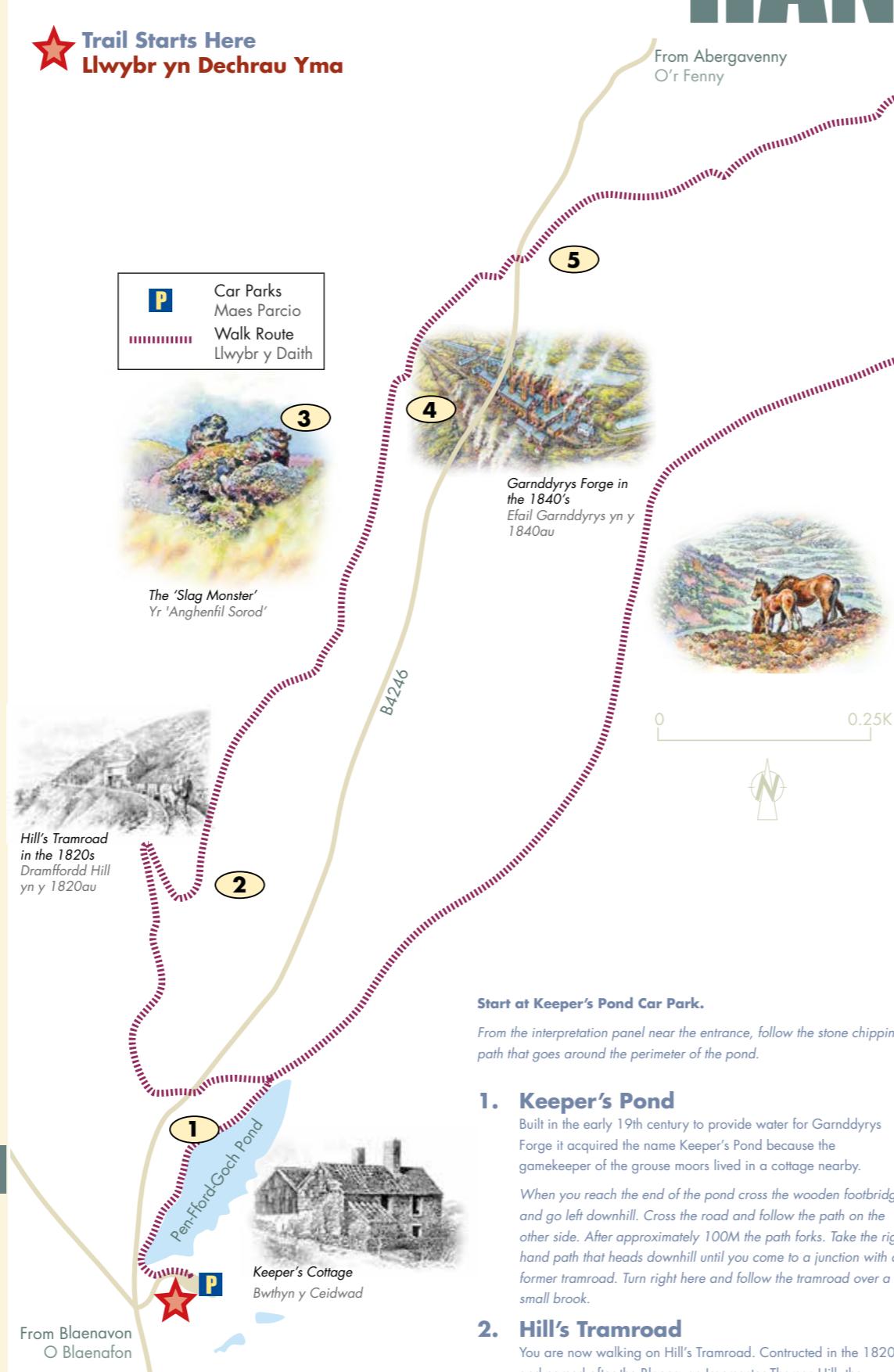
15-30 good spotting
da iawn wir

5-15 room to improve your spots!
lle i wella! Llai na

<5 never mind better luck on the next Treasure Trail!
peidiwch â phoeni, gwell lwc ar y llwybr Trysor nesaf!

Trail Starts Here Llwybr yn Dechrau Yma

FORGING HISTORY HANES GYRRU HAearn

ddod i gyffordd hen dramffordd. Trowch i'r dde yma a dilynwch y dramffordd dros nant fach.

2. Dramffordd Hill

Rydych nawr yn cerdded ar Dramffordd Hill. Cafodd ei hadeiladu yn 1820au a chafodd ei henwi ar ôl Thomas Hill, haearn feistr Blaenavon. Roedd y dramffordd ei hun yn orchest beirianegol ddyfeisgar a oedd yn cynlltu Gwirth Haearn Blaenavon â'r gamlas yn Llan-fywyst.

Tua 35m ymhellach ymlaen o'r nant mae olion adeilad carreg a oedd ymhob tebyg yn gartref i siop gof.

Ewch ar hyd llwybr y dramffordd am 600m arall.

3. Anghenfil Sorod

Ar eich chwif cadwch lygad yn agored am domen fawr o 'sorod', y defnydd gwastraff o'r efail. Dywedir iddo gael ei enw am ei fod, yn nychymyg y bobl leol, yn edrych fel anghenfil ar un adeg!

Ewch ymlaen am 100m arall ac fe fyddwch yn camu i safle Efail Garnddyrys gynt.

4. Efail Garnddyrys

Cafodd ei hadeiladu ym 1816-17, ac ychydig iawn ohoni sy'n bodoli heddiw, ond roedd unwaith yn safle diwydiannol prysur a phrosesau 'haearn crai' o Waith Haearn Blaenavon, i gyflenwi barrau a rheilau haearn gyr i farchnadodd ledled y byd. Wrth i chi gerdded drwy'r safle edrychwrch i'r dde ac fe welwrch sylfeini ffwrneisi'r efail ymhli y gordyfiant yn y llethr.

Dilynwch y llwybr i fyny'r llethr ac yna croeswch y ffordd. Ar yr ochr arall, cerddwch i fyny llethr glaswelltag gyda'r wal gerrig ar eich ochr dde a'r ffordd ar eich ochr chwif.

5. Rhes Garnddyrys

Y waliau rwbel o'ch amgylch yw gweddillion Rhes Garnddyrys. Yn y 1840au roedd tua 450 o bobl yn byw mewn tai gweithwyr yn yr efail ac o'i chwmpas.

Ar ôl tua 140m, gadewch llwybr y dramffordd a dechreuwrch eich ffordd i fyny'r bryn, gyda'r wal gerrig sych ar eich ochr chwif. Dilynwch y llwybr drwy'r rhedyn gan ofalu eich bod yn cadw at y llwybr sydd ag arwyddbyst. Ar ôl tua 400m fe ddewch i llwybr mwy sylwedol i'r dde â mynegbost yn dangos y ffordd. Cerddwch i fyny'r llwybr serth am 300m pellach tan i chi ddod ar draws arwyddbost o garreg yn dangos 'Gofilon/Llan-fywyst'. Trowch i'r dde wrth yr arwyddbost.

6. Golygfeydd ar draws Dyffrynn Wysg

Yma, cymerwch amser i edrych yn ôl wrth i'r golygfeydd ymestyn ar draws dyffrynn Wysg. Cadwch lygad yn agored am ddua gopa - 'Pen y Fâl' i gyfeiriad y gogledd a'r 'Ysgyryd' i gyfeiriad y gogledd ddwytrain.

Dilynwch y llwybr dramffordd arall, gan esgyn yn raddol yn ôl i Bwl Pen-ffordd-goch.

Gobeithiwn eich bod wedi mwynhau eich taith ac y byddwch am grwydro mwy o'n Llwybrau Trysor yn Nhirwedd Ddiwydiannol Blaenavon, Safle Treftadaeth y Byd.

BLAENAVON INDUSTRIAL LANDSCAPE

TIRWEDD DDIWYDIANNOL BLAENAFON

Forging History Trail

The Trail is a circular walk of approximately 4.5 Kms (2.8 miles) which is suitable for families with younger children and should take 1.5 hours to complete. For your own safety it is recommended that you wear stout footwear and warm waterproof clothing.

Llwybr Hanes Gyrru Haearn

Mae'r llwybr yma tua 4.5 Km (2.8 milltir) sydd yn addas i deuluoedd â phlant hŵn, a dylai gymryd 1.5 awr i'w chwblhau. Er eich diogelwch, awgrymir eich bod yn gwisgo esgidiau cryfion a dillad glaw, cynnes.

Information/Gwybodaeth

We hope you have fun exploring the Blaenavon World Heritage Site.

For more information visit www.visitblaenavon.co.uk or contact the Blaenavon World Heritage Centre on 01495 742333.

Gobeithiwn y cewch hwyl yn crwydro Safle Treftadaeth y Byd Blaenafon. I gael mwy o wybodaeth ewch i www.visitblaenavon.co.uk neu cysylltwch â Chanolfan Treftadaeth y Byd Blaenafon ar 01495 742333.

Tel/Ffôn: 01495 742333
www.visitblaenavon.co.uk
blaenavon.tic@torfaen.gov.uk

oherwydd y bywyddi

Afearwr chwarter gyffennwi calciafen a gyludwyd ar drwmffordd i ffwrniad. Hen dro os na welsosch yr olygyfa y tu yma a heb ! Heb Efall! Gwarddbyry: Da iawn chi os welsosch chi Chwarel Pwll-du ! gyfeiriad gofogedd-gofogedd ollewin.

Answer to Granddrys Forge Challenge: Well done if you spotted Pwll-du Quarry in a north-northwest direction. The quarry provided limestone which was transported via tramroad to the furnaces at Blaenavon Ironworks. Hard luck if the weather has spoilt the view this time around!

